

ЗАВОЕВАННИЕ НА ТВОРЧЕСКА ЗРЯЛОСТ

Известно е, че любовта е една от онези сили, без които животът не само би изгубил всякакво очарование, а просто би станал невъзможен. Необходимо е обаче да се добави, че тази сила на силите съдържа в себе си и своето отрицание — онази пета на Ахил, която я прави уязвима. Като казвам това, аз имам предвид, че този, който обича, обикновено не забелязва слабостите на обичания или не им отдава дължимото значение. В неговата оценка много често снизхождението затуля същността и правдата невинно съжителствува с неправдата. Така трябва да обясним и този факт, че бащата обикновено не прави разлика между рожбите си и е склонен да ги смята за еднакво пълноценни. И което ни занимава в случая, това важи не само за рожбите на плътта, а и за рожбите на духа — за онези съкровени трепети на ума и сърцето, наречени художествени произведения, чрез които творецът се изявява и живее.

Всеки, който е работил в областта на изкуството, знае колко е трудно на един художник да се отдели от своята творба, да я обгледа и да я прецени хладнокръвно. И ми се струва, че тази трудност най-ясно проличава тогава, когато трябва да се направи избор на най-доброто. В такъв случай авторът най-често се колебае, мъчно му е да се раздели с някои свои творби, макар да не може да ги защити достатъчно убедително и накрая прави усилия да ги вреди между сполучливите. Така като правило той се представя с по-малко възискателност и по-едностранчиво, откол от би го представил един негов ценител с не по-голям вкус и разбиране, но свободен от вътрешна обвързаност с творбите му.

Въпреки естествената човешка слабост обаче, трябва да се каже, че все пак има сурови бащи, които не затварят очите си пред слабостите на своите деца, и заедно с това има творци, които са готови, когато е нужно, да произнесат тежка присъда над своите произведения, плод на усилия и вдъхновение. Между тях мене ми се ще да поставя и Божидар Божилов,

чиято малка книга „Лирика“, равносметка на изминатия от него творчески път, дойде да покаже една строгост на подбора, на която са способни само художници с голяма самокритичност и с утвърдено творческо самосъзнание.

Божидар Божилов е един от характерните представители на младото поколение наши поети. Той се появи на литературното поприще по време на войната и неговите първи стихове трудно можеха да се отделят от стихотворния поток на тогавашните конюнктурни търсители на безсмъртие. И все пак те се отличаваха: макар да бяха чепати и несръчни, макар да страдаха от неизясненост и многословие, в тях личеха усилията да се видят нови неща и да се кажат по новому. Но в онзи момент тези усилия бяха само една надежда — само едно несигурно обещание пред бъдещето, за което трудно можеше да се каже щеше ли да даде някога зрял плод. По-късно, след народната победа, в неговите стихове нахлу нова емоционална кръв: те станаха сюжетно по-съвременни, по-ясни като концепция и носеха в себе си повече белези на индивидуално виждане. И въпреки това творчеството на Божидар Божилов още дълго беше разколебавано от някаква несигурност, още дълго се раздираше от непотушени вътрешни противоречия. Макар да беше просмукано от ентусиазма на епохата, в него буйната радост на победата не можеше да заглуши пасивната съзерцателност на мечтателя, революционната романтика често отстъпваше място на копнежа по невъзвратимото. И тази двойственост в идейно-емоционалния свят на поета естествено не остана без отражение върху другите страни на неговото творчество. Така, въпреки усилията си да постигне простота и предметност в поетическия израз, което се налага от реалистическото виждане, повечето негови стихотворения от тази епоха, при значителни лирически качества, носят греховете на мисловно-образна и формално-композиционна нестройност: основният емоционален поток в тях много често е затруднен от случайни навеи,

словесният материал е произволно претрупан, общите места са нередко явление. Поради това тези стихове не винаги намираха най-прекия път до читателя и не винаги оказваха върху него онова въздействие, което можеше да се очаква от лирическият дар на автора.

Раздвоението на Божидар Божилов, което се забелязваше много лесно в ранните му работи и можеше да се отдаде на младостта, се оказа не бързопреходна, а трайна творческа задръжка. То беше външен израз на дълбоко вътрешно противоречие между съкровено емоционално изживяване на поета и неговото съзнание на гражданин — на едно несъгласие между спонтанното и дължимото, което трудно водеше до хармонично художествено цяло. Оттам и неравномерното развитие на автора — онова редуване на обществено и лично, на значително и незначително, на успех и неуспех, което слага отпечатък върху цялото му творчество и очертава кривата линия на неговото развитие като поет.

Божидар Божилов е укоряван много често, че се пригаждал към натрапени тематически изисквания, че правел отстъпки пред онова, което обикновено се нарича литературна конюнктурщина. Когато се казва това, мълчаливо се имат предвид някои от неговите граждански стихотворения, за които се мисли най-често, че са заченати не от непреодолима вътрешна повеля, а от желание да се отговори на една поръка. Но така ли е всъщност? Аз мисля, че това твърдение, което дава превес на спонтанността и предоставя на поета единствено терена на съкровени лични вълнения, е едностранчиво и неправилно. То не държи сметка за противоречивия характер на неговото творчество и за естественото му, макар и неравномерно развитие към големите проблеми на съвременността. Вярно е обаче нещо друго: вярно е, че Божидар Божилов много пъти е пристъпвал към разработване на съвременни теми преди да е живял достатъчно с тях, преди да ги е направил свое вътрешно духовно достояние. Не винаги той е довеждал до край процеса на тяхното опоектизиране — онова творческо узряване, което започва с хрумването и мисловната схема, за да приключи с идейно и емоционално изградения образ. Вследствие на това някои от неговите работи на съвременни теми страдаха от схематизъм, бяха художествено непълноценни и създаваха впечатление, че с тях той навлизаше в един литературен вид, чужд на неговото дарование. Но това впечатление се разсейваше винаги, когато поетът пристъпваше към своята творческа задача без припряност, когато проявяваше по-голяма грижа да овладее сюжета и да

направи от него своя лична съдба. В такива случаи той създаваше творби на граждански и политически теми, които по простота на израза и по непосредственост на чувството не отстъпваха и на най-добрите му интимни стихотворения. Не е случайно следователно, че тъкмо Божидар Божилов, който мина през повече колебания от мнозина свои събратя, и много често оставаше под своето равнище, тъкмо той отбеляза редица от най-добрите постижения в нашата лирика през последните петнайсет години. Някои от тях, с които той може да се гордее, с право са намерили място и в неговата последна книга.

Сборникът „Лирика“, макар до голяма степен да има антологичен облик, не съдържа всичко най-ценно на автора от предишните му работи. Той е изграден върху друго начало: да го представи само с най-доброто и най-характерното, което бележи неговия път на развитие, без да държи на пълнота и изчерпателност. И наистина, когато читателят тръгне от цикъла „Неясни чувства“, мине през „Кръв“, за да затвори след „Синия сняг“ последния лист на книгата, пред него се очертава с графическа лаконичност образът на един лирик, който живее с тревогите и вълненията на нашата съвременност и ги разкрива по неповторим индивидуален начин.

Когато един автор в своето търсене и в своя естествен растеж мине към по-висок етап на идейно развитие, обикновено не обича да се взира в миналото си и да говори за него. По правило такъв автор премълчава греховете на своята младост и най-често проявява склонност да се представи носител на новия идеал с по-стара дата. Така трябва да се обясни и фактът, че някои наши писатели търсят идеите на социализма и в онези свои произведения от миналото, в които такива идеи не се намират, и че понякога, в угода на онова, което им се ще, изнасилват хронологията на своето развитие. Божидар Божилов обаче не е от тези писатели. Той нито се срамува от своето минало, без да се прехласва от него, нито се старее да заличи следите на онези свои лъкатушения, през които е минал. Същото виждаме и в тази негова книга: той е подбрал няколко от своите ранни стихотворения, за които някога беше критикуван, групирал ги в един цикъл и му е дал това многозначително заглавие — „Неясни чувства“, което съдържа в себе си и оценка, и присъда, и защита.

Кое характеризира тези ранни творби и кое в тях послужи като повод за възражения? Мисля, че най-добър отговор на поставения въпрос дава сам авторът с последните два стиха на „Минута“:

Случайно днес се вмъкна във сърцето минутата с тъгата по предишното.

Тъкмо тази тъга по предишното, която представлява безспорно основен емоционален момент в стихотворенията от цикъла „Неясни чувства“, се схващаше от някои литературни ценители като тревожно отдалечаване от задачите на времето. В него именно те виждаха една от опасностите за бъдещото развитие на поета.

Когато четете „Нежност“, „Минута“ и „Дълбочина“, човек долавя и в интонацията, и в основното настроение някакви отгласи от поезията на Сергей Есенин, макар нашият поет да е далече от селската стихия и от колоритния имажинистичен стих на своя руски събрат. И тук, и там същата задушевност, същата топлина на тона, същата носталгия по невъзвратимото. И у единия, и у другия ние долавяме такъв подкупващ съкровен драматизъм, който ни спечелва и увлича със своята емоционална непосредственост. Но този драматизъм е различен по сила у двамата поети и се разразява по различен начин, отправя в две различни посоки. Така, в отличие от Есенин, който приема революцията като неизбежност, без да се приобщава към нея мисловно и главно емоционално, дори в ранните си стихотворения, които тежат от меланхолия, Божидар Божилов отправя поглед напред. Той не е свързан трагично със старината и не тегли към нея, но я носи в себе си като следа от някога преживяното, като забравен спомен, като потушен копнеж. Без колебание той жертвува миналото в името на настоящето, възприема новото, което е носел в мечтите си, заживява с романтиката на утрешния ден:

Вместо луна в прозореца ти свети
на бъдещето Днепрогеса мощен.

Но този преход е мъчителен и се извършва в борба със самия себе си — чрез преодоляване на вътрешното противоречие между мисловното съдържание на съзнанието, което върви неотстъпно със съвременността, и неговата емоционална нагласа, обикновено по-консервативна в своето развитие. Оттам и двойственият план на тези стихотворения, оттам техният драматизъм, който намира оптимистично разрешение чрез отправяне към поетическите източници на нашата нова действителност.

Прочетете стихотворението „Нежност“, в което поетът се обръща към своята майка, и спрете вниманието си на неговия край:

До своя бял прозорец пак седни
и ако във вървят щастливи хора —
помогнал е за туй и твоя син. . .
Ще лъхне мрак. Ще те приспи умора.

По простота, искреност и сила на чувството това четиристишие може да се постави редом до най-добрите постижения на нашите съвременни поети. При туй то носи в себе си и кълна на новото: във минават щастливи хора и творецът изпитва морално удовлетворение, че за тяхното щастие е допринесъл и той. И въпреки това емоционалната атмосфера на стиховете е изпълнена с особена меланхолична струя, която парализира нашата воля и ни кара да отпуснем ръце в пасивна мечтателност. Когато ги четем, ние сме облъхвани от онази романтика, която се ражда от съзерцанието, а не от действието, която отразява жизнени състояния, но не тласка към създаване на живот.

Разбира се, настроенията в творби като „Нежност“, „Минута“ и „Дълбочина“ не са рожба на случая. Напротив, те бяха закономерно явление за първоначалния етап от творческото развитие на поета и можеха да се наблюдават в значителен брой негови работи. Затова не е чудно, че на времето те бяха посрещнати с много уговорки и дадоха повод да се отправят към автора доста критики, които в повечето случаи днес изглеждат прекалено сурови. Трябва обаче да се върнем десет и повече години назад, за да разберем оправданата тревога, от която те бяха внушени. Тогава се мислеше и нищо не осигуряваше противното, че примирително-меланхолните настроения в стиховете на Божидар Божилов имат дълбоки корени и могат да спънат за дълго неговото развитие, ако не и да го тласнат в погрешна насока. За щастие тези опасения не се оправдаха. Оказа се, че стихотворенията, които вдъхваха тревога, не очертаваха една линия на творческо развитие, а представляваха само етап в усилията да се върви напред — мъчителна борба на поета със самия себе си, драматична разправа с емоционалните остатъци от миналото, които трябваше да се изживеят не чрез потушаване, а чрез литературна изява. И те действително се изживяха, но оставиха след себе си няколко стихотворения, които — макар справедливо оспорвани като насока — и днес се четат с вълнение.

От работите в този цикъл по-особено отбелязване заслужава стихотворението „Мечти“. То представлява възхвала в повишено-романтичен тон на нашето социалистическо всекидневие. Затова за разлика от другите, то не съдържа в себе си никакви „неясни чувства“ и в съгласие с основния си замисъл е разрешено в оптимистична гама — нещо, което го отличава видимо от останалите стихотворения в този цикъл:

... ще работя дълги дни
над масата да бъдат сити хората
и като най-обикновен войник
сред стаята ще падна от умора.

Без всякакви звезди, без песен и без
взрив.
Но ще ми пречи ли това да съм
щастлив?

Стихотворенията от следващия цикъл „Морето на младостта“, макар сюжетно да ни връщат назад, както показва самото заглавие, и макар да съдържат елегични нотки, по своето общо звучение представляват преход към политическата лирика на автора. В тях мъката от раздялата (с близките, с морето, с родния град) е укротена, чувството е осъвременено, поетическият израз е станал по-плътен и по-предметен. Характерни са особено първите четиристишия на „Морето и отпътуването“, в които авторът е съумял чрез голяма пестеливост на средствата да постигне една съдържана колоритност, една простота и драматизъм на чувството, които грабват и вълнуват:

Вън морето ми казва: прощавай,
и ми маха със облака сив.
Духа вятър от запад. Едва ли
пак ще бъде край него щастлив.

Духа вятър от запад. И мръква.
Тая вечер ще бъде на път.
Как далече на бялата църква
двете сини кубета блестят!

Романтично-баладичният тон на този цикъл и неговата оптимистично-реалистична концепция намират най-пълнен и завършен вид в стихотворението „Гробище край морето“ — едно от най-хубавите в тази книга и изобщо в лириката на Божидар Божилов.

Живял е преди години млад момък, мечтал и работил за новия свят. Но вражият куршум го настига преди да прекрачи двайсетте, преди да види осъществени своите юношески мечти („Не можа да крачиш из Париж“. „Не можа да учиш във Москва“). И ето — той лежи в гробището край морето, оставил след себе си един спомен и един пример за подражание. Както се вижда, сюжетът естествено тласка към тъжни размисли, защото ни изправя пред непоправимата загуба на едно обичано същество — на другаря от младостта. Поетът обаче е успял, без да заглуши в себе си човешки оправданата болка, да я обуздае и да се освободи от угнетението на смъртта чрез една съпоставка с вечното тържество на живота. За това той намира опора и в хората, и в обстоятелствата.

Преди всичко „в гробището шумно край морето“ няма тишина, няма мъртвешки покой, който навява скръб. Вместо ритуалните мъждукащи кандила, тук „звездите светят с весела, далечна светлина“, „радостен и влюбен вятър вей“, „преминават радостни моряци“. Тържествува животът, в който смъртта е само печален и неизбежен епизод, но епизод — не повече. И оттук естествено се налага повишената оптимистична поанта:

Като песен свърши много бързо
твоя хубав, неживян живот.
Задушиха младата ти дързост.
Спиш сега под своя небосвод.

Как ще спиш? Шумят, ехтят вълните.
Свирят параходи. Вятър вей.
Глупост е смъртта. Открий очите,
отърси пръстта и заживей!

Стихотворението „Гробище край морето“ е не само една от завършените и хубави творби на Божидар Божилов, а и нещо повече: то е атестат за творческа зрялост. И наистина само един укрепнал поет, господар на своята мисъл и своето чувство, може да прекара ладията на вдъхновението си между подводните скали на скръбта, без да попадне във водовъртежа на традиционната сантиментална плачливост. Само такъв поет може да осмисли жизнените явления от по-висше гледище, и без да се поддава на изкушенията, към които го тласкат понякога, да намери брод към широки жизнеутвърждаващи обобщения. Тъкмо за такъв подстъп говори стихотворението „Гробище край морето“ и затова то е не просто литературна сполука, а километражен стълб в творческото развитие на поета.

Всеки, който е следил отблизо нашата нова поезия, знае, че през последните години Божидар Божилов прояви голяма активност в лириката на политически и актуални теми. Затова в една книга, която трябва да даде представа за неговите усилия и постижения, тя ще има винаги своето значително и неоспорвано място. Следователно няма нищо по-естествено от това, че този дял на неговото творчество е представен и в сборника „Лирика“. Изненадва обаче, че на него е отреден само цикълът „Кръв“, който обхваща всичко седем стихотворения. По такъв начин на читателя е отнета възможността да гради своите впечатления върху по-широк избор, като проследи по-отблизо колебанията и търсенията на автора, но за сметка на това той може да се наслади на най-хубавите му работи от този вид.

Стихотворенията от цикъла „Кръв“, общо преценено, се отделят от предход-

ните работи на Божидар Божилов. Те са по-мъжествени по тон, по-реалистични по виждане и по-сдържани по колорит. В повечето от тях изразът е пределно прост и въздействието се постига, без да се долавя посредничеството на художествената форма. Това важи особено за стихотворения като „Богатият“, „Свобода“ и „Димитровград“, в които яснотата на проблема и безизкуствеността на средствата са довели до пълно емоционално и композиционно единство.

Животът и революционното дело на Георги Димитров, както е известно, са поразявали въображението на много художници и често са били (и ще бъдат) предмет на художествено пресъздаване. В това отношение, то се знае, най-отзивчиви са били поетите. Необходимо е да се признае, че авторите, които са се заемали с тази мъчна и отговорна работа, не винаги са се издигали до равнището на своята тематична задача. Затова при изобилие на такива произведения много малко са онези, които имат значителни художествени качества и ще оставят трайна диря в литературата. Между тези малко, които вълнуват, е и стихотворението „Димитров“ от Божидар Божилов, с което се открива цикълът „Кръв“.

Би било обидно снизхождение да премълчим някои укорими страни на тази инак хубава творба. Като казвам това, аз имам предвид онези отстъпки пред хронологията и пред вестникарския стил, които въпреки усилията на автора да ги заглуши, все още се долавят в нея (строфа трета, седма и др.). Независимо обаче от тези общи места, които причиняват известни пукнатини в художествения образ, стихотворението „Димитров“ е една от сполуките на тази книга.

Когато се изобразява велик човек, много често някои автори търсят разрешение на поставената художествена задача в метода на хиперболизацията. Но тъй като величието обикновено е синоним за простота, този метод се оказва не особено плодотворен. Така създадените образи са обикновено парадни и макар понякога да действуват на въображението, много рядко затрогват сърцето. Божидар Божилов навярно е имал съзнание за това и е пристъпил към своята тема по друг начин. Като се придържа към умерено-романтична повишеност на изображението, неизбежна за този вид лирически стихотворения, той се старее да не попадне в показност, да не се поддаде на обичайната патетична възхвала, която предлага известна леснина, но не осигурява трайна емоция. Той очертава образа на големия революционер, без да го изсуши чрез социологическа схема, като разкрива в него онази простота и човечност, които са

най-сигурните белези на величие. По този начин общественно-политическото съдържание в него придобива нравствена стойност и се възприема като нещо съкровено, неотделимо от нас — от нашите помисли и от мечтите за бъдещето:

Ще тича вятър в младите жита,
на люляк ще мирише край шосето,
и няма да се стреля из нощта,
не ще убиват стария баща,
не ще тупти в ужасен миг сърцето...

Говори той, в звезди града сияй.
Устата песента не сдържа вече.
Какво стоиш? Мечтай, мечтай, мечтай!
Върви с Димитров! Всичко свое дай
и гледай надалече, надалече!

Има автори, които вярват във всемогъществото на думите и отиват до там, че са готови да им принесат в жертва човешкото вълнение. Когато пишат на политическа тема, което е и тяхно право и техен дълг, такива автори мобилизират целия си политически речник и добродушно смятат, че той магически осигурява ако не художествената пълноценност, то поне идеологическата чистота на творбите им. Но случва се така, че понякога читателят не намира в тези творби нито едното, нито другото. Божидар Божилов се е предпазил от увлеченията на наивното стихотворство и е предпочел да жертвува по-скоро думите, когато това се налага, отколкото техния смисъл. Така е стигнал до този любопитен факт: да изгради образа на Георги Димитров, без дори да спомене за социализъм — за онова, което е всекидневие и идеал за един пролетарски деец. Но не бързайте да го корите за това. По-добре прочетете още веднъж стихотворението и ще се убедите, че социалистическите мечтания, без да се говори за тях изрично, се съдържат в неговото предметно и емоционално съдържание. Ние ги долавяме като отглас и в заключителния стих „... и гледай надалече, надалече“, който и чрез смисъла на последната дума, и чрез нейното повтаряне, чрез редуването на неударена и ударена ямбическа стъпка създава впечатление за необятност — струва ти се, че пред нас се разкриват просторите на бъдещето, които ни сочеше Димитров. А това в случая е по-важно, защото тъкмо то придава стойност на творбата и осигурява нейното художествено въздействие.

Хубави стихотворения от този цикъл са още „Богатият“ и „Димитровград“, инак твърде различни по тема и разработка, които макар и да отстъпват на „Димитров“ по значимост и широта на обобщението, го превъзхождат откъм единство в настроението и постройката. Докато

първото много лаконично и в строг реалистичен стил пресъздава образа на един от онези пролетарски дейци от миналото, които умираха в бедност и нямаха дори гроб, но са богати, защото нашият свят им принадлежи („... ний всички сме негови днеска“), второто от тях, напротив, повишено-романтично ни връща към онези моменти, когато Димитровград се раждаше от мечтите на нашата младеж.

Редом до тях като постижение трябва да се постави и стихотворението „Свобода“.

Пак пролетарски деец, пак самоотреченост и пак един живот, отдаден на всички. За щастие сега този живот, въпреки изпитанията, е пощаден от случая. И ето човекът за първи път след великия ден „небето в квадрати не гледа“. Но „борбата е сложна“, „врагът е коварен“ и „вече по сигурна грешка“ той влиза пак в затвора, сега „навъсен“, за да излезе отново, когато върху главата му е навалял снегът на годините. И за тази сурова съдба поетът е намерил подходящите сурови слова, които тежат, без да потискат, защото разкриват едно осмислено съществуване. Стихотворението прави впечатление на издялано от камък и се налага със своята непоколебима мъжественост, намерила най-ярък израз в последното четиристишие:

Но той не проклина онези години,
не го е надвила умора,
при все че живота му, целия, мина
за теб, свобода, сред затвора.

До тук сборникът „Лирика“ има антологичен характер — чрез малко на брой, но подбрани творби дава представа за постиженията на поета и за главните етапи, през които е минал. Напротив, останалата част от него включва почти всичките му лирически работи, писани през последните две години. Разпределени условно в три цикла — „Градска пролет“, „Всекидневие на любовта“ и „Синия сняг“, те изразяват сегашното състояние на поетическите му вълнения и закръгляват линията на неговото творческо развитие.

Новите работи на Божидар Божилов, преценени вкупом, показват известно изменение към така наречените „трайни“ или „вечни“ теми. В тях актуалността е отстъпила място на размисъла, политическият сюжет е дал път на философското обобщение, идейната позиция е някак по-сдържана и се проявява чрез въплъщения от по-универсален характер. Прибави ли се към това и засиленото тежнение към любовната лирика, човек би казал, че с последните си творби Божидар Божилов се отдалечава от съдържателните проблеми на съвременността. Такова твърдение

обаче ще се основава главно на формални белези и ще бъде най-малко прибързано. Всъщност обаче е налице едно друго, по-сложно явление: стремеж към разширяване на досегашния тематичен обхват чрез разработване на нови мотиви и опит да се изрази обществено значимото, без да се прибегва непременно към пряката изява.

За да си дадем сметка за тези усилия, достатъчно е да спрем поглед върху две от по-новите работи на Божидар Божилов — „Великото цъфтене“ (особено неговата втора част) и „Площада на нежността“.

Ако се придържаме към формалната класификация, трябва да признаем, че първото от тези стихотворения е „пейзажно“, а второто „любовно“. Ще рече, по определението са вече заподозрени в безидейност. Но така ли е всъщност? Към себичност и безгрижие ли ни тласкат тези творби? Прочетете ги още веднъж и ще се уверите, че зад тематичната им обвивка, която може да безпокои само предубедени, бушуват вълнения от друго естество. В пейзажа на „Великото цъфтене“, в който се долавя „бъднината на мойта страна“ и дори птиците прославят „победния миг“, напират дълбоко чувство на всеотдайност към родината, неотделима от съвестта и мечтите на поета, а в „Площада на нежността“ настроението се разразява в такава обстановка и събужда такива асоциации от революционното минало (на Москва), които свързват красотата с величието, и любовта — с усилията за създаване на нов, по-щастлив свят. Очевидно по своето мисловно и емоционално съдържание тези стихотворения надхвърлят тесните рамки, в които ги ограничава формалната жанрова класификация, за да се наложат със силата на значителни идейни обобщения. Заключителните стихове на „Великото цъфтене“, в които стремителността на лирическият тон е съчетан с особена изисканост и свобода на израза, са най-добро потвърждение на това:

Аз желая, родино, в годините,
гдето идат, да бъда войник

на великото майско цъфтене,
на горещия полъх от юг,
да ги браня и в стихотворения,
да ги браня с куршум и юмрук.

Няма нищо по-верно, по-правилно
от това. Пролетта е живот.
Всичко друго бих в страх изоставил, но
ще стоя под дълбокия свод,

ще стоя до последно дихание
за цъфтежа, за майския ден,
с поетичното гордо съзнание,
че за тях през април съм роден.

Разбира се, последните работи на Божидар Божилов не винаги съдържат онзи богат подтекст, който откриваме във „Великото цъфтене“ и в „Площада на нежността“. Някои от тях, инак интересни като замисъл, самобитни като виждане и убедителни като цяло („Изкуство“, „Ателие“ и др.) не са заченати от епохата и не съдържат трайни идейни внушения. Все пак поне в едно отношение те носят нещо от лъха на новото: те са пропити от оптимизъм и са стоплени от особена обич към човека, която вдъхва на читателя упование и подклажда жаждата му за живот. И това важи дори за едно стихотворение като „Изповед“, което на пръв поглед е изградено върху нерадостна концепция:

Аз пак ще бъда тук, уверен съм, аз пак
ще бъда сред града,
когато легна под тревите, посени под
пръстта от вятъра.

За разлика от предишните творби на Божидар Божилов, в които съжителстваха понякога разнородни елементи, новите общо взето са по-цялостни като идейно-емоционални обобщения. В тях е преодоляно драматичното противоречие, причинено от някогашното колебание между борческия патос и носталгично-примиренческите отгласи, чувството е станало по-съдържано и същевременно по-уравновесено: наистина понякога може би му не достига устремът и пламъкът на младостта, но никога то не е недозряло или измъчено.

Любовните стихотворения на Божидар Божилов, повечето от които имат за декор Москва, разширяват регистъра на неговата лирика в една друга област на вълнения. В съгласиe с общия тон на творчеството му те се налагат със своята задушевност, със свежестта и непосредствеността на поетическото чувство. Когато ги четем, ние сме облъхани от някакъв чист порив, от своеобразен копнеж за общение, който е чужд и на сантименталния хленч, жалък в своето безсилие, и на пламенната страст, често пъти театрална в своята показност. Този порив е човечен по същина, хармоничен по изява и светъл по настроение, защото е срещнал ваимност, защото е споделен (за раздяла говори само стихотворението „Жестоко“ — може би наистина жестоко в откровеността си, но не безнадеждно). От него се определя и основният емоционален тон в любовните творби на поета — едни по-дълбоки по замисъл и по-богати по асоциативен обхват („Площада на нежността“, „Великото противостоене на Марс“, „Изповед“, „Пред отпътуване“), други израз на случайни хрумвания и бързопреходни изживявания („Събуждане“, „Гротеска“, „Светофор“, „Музика“, „Зима“, „Сняг“), но

всички пропити от искрено човешко чувство, което стопля и радва.

Стихотворенията на Божидар Божилов, писани през последните години и поместени в циклите „Градска пролет“, „Всекидневие на любовта“ и „Синия сняг“, са несъмнен успех и в друга насока — в боравенето с изразните средства. И това е естествено: наложил си творческа дисциплина с цел да овладее и осмисли своите поетически вълнения, авторът е отишел по-нататък в овладяването и на стихотворното майсторство, в постигането на индивидуален постичен говор — създал е едно условие, понякога неоснователно подценявано, без което зрелите и пълноценни художествени произведения са немислими.

Всеки, който е следил отблизо разволя на нашата млада поезия, ще се съгласи, че с появата си в литературния печат преди близо петнайсет години Божидар Божилов събуди едновременно и повече очаквания, и повече тревоги от своите връстници. И това се дължеше на обстоятелството, че неговите ранни творби, при сравнително поопределена и по-силна лирическа струя, бяха по-противоречиви по концепция и по-несръчни, по-еклектически по изразните си средства. Поет, който започва по този начин, носи със себе си една несигурност и се намира обикновено на еднакво разстояние и от успеха, и от неуспеха: всичко зависи от това дали чрез постигане на простота в замисъла и убедителност в изразните средства ще даде по-нататък простор на бликналото в него поетическо чувство или напротив — ще го заглуши. За щастие, с последвалите си творби Божидар Божилов не подхрани тревогата. Напротив, той започна да работи системно и упорито за преодоляване на стихотворната непохватност, многословието и чуждите навеи. Тази работа над изразните средства обаче се оказа много по-мъчителна, отколкото можеше да се предположи, защото нейният успех зависеше не просто от усвояване на обикновени технологически похвати, а и от едно по-мъчно постижимо условие: от преодоляването на известна хаотичност в мисловно-образния строй на поета. Затова съзряването му като художник вървеше противоречиво, и не случайно дори в неговите хубави младежки стихотворения свежият образ се редуваше с баналния, уместната дума — с неуместната, сполуката — с несполуката. По-късно Божидар Божилов все по-често успяваше да обуздае колебанията в своя поетически израз и написа някои от най-добрите си творби — значителни по замисъл и безукорни по форма, повечето от тях с право намерили място в сборника „Лирика“. Но дори и тогава над творчеството му продължаваше да тежи известна несигурност, защото хубавото стихотворе-

ние често беше последвано от други, в които напиреха силите на условността и на вестникарската досада. И едва през последните години поетът можа да стигне до оная зрялост на художника, която не се мери с конюнктурщината и не позволява да се слиза под определено равнище на изисквания.

Прочетете сега стихотворенията на Божидар Божилов от последните две години и се помъчете да откриете в тях онази несигурност, онези колебания от емоционален и изобразителен характер, които нарушават единството на предишните му работи. Трудът ви ще отиде напусто — не ще ги намерите. Това, разбира се, съвсем не значи, че тези стихотворения са изобщо безукорни. Напротив, наред с онова, което ще ви хареса, в тях има и някои неща, които не ще ви харесат — наред със свежото и самобитното, ще намерите и такова, което не може да се смята за постижение. Най-важното е обаче, че без да са подбирани (сборникът „Лирика“ съдържа почти всичко, което авторът е публикувал в последно време), в тях не можете да откриете нито един художествен провал.

По простота и непосредственост новите стихотворения на Божидар Божилов се изравняват с най-доброто, написано от него в миналото. И по замисъл, и по емоционално звучене, и по форма, общо взето, те са по-цялостни, по-хармонични и по-завършени. В тях не намираме нито многословието, нито общите места, нито композиционната разлятост, които препъваха някога поета. Техният език е предметен, гъвкав и съдържано образен. Той е по-малко колоритен от езика на някои предишни негови творби, но същевременно е и по-малко суров от езика на други. Формата на тези стихотворения нито дразни с някаква несръчност, нито блести с виртуозно умение. Тя се определя естествено от съдържанието като негов вътрешно присъщ словесен израз и затова, макар постигната с упорит труд, не изглежда търсена — в нея не се забелязват следи от творческа мъка.

С най-добрите си предишни творби и с повечето от новите Божидар Божилов доведе стиха до пределна простота. Той го овладя, очисти го от наноси и му сне маската на звънка парадност, зад която често пъти сръчни стихотворци крият своята поетическа немощ. Този стих сега е поестествен, по-гъвкав и по-пластичен. Неговият ритъм е израз на емоционалното състояние, анжамбманът (често срещан) е наложен от свободния поток на словото (затова не задържа вниманието и не се схваща като бунт срещу изискванията за външна симетрия), римата не е показно съзвучие, не е пауново перо, а средство

за удовлетворяване на потребата от звукова хармония. Според Божидар Божилов това средство не е абсолютно задължително за везаната реч — и той не винаги се ползува от него. Така беше и с неговите „Ямбически новели“ (за жалост недооценени) — така е и с някои отделни творби от сборника „Лирика“: „Искрено стихотворение“, „Първия миг на любовта“, „Магнетофон“ и „Ритъм“ (може и да не се съгласим с онези, които ги смятат за най-слабите в книгата и търсят причината за слабостта им в белите стихове). Но това са отделни случаи, които не говорят за възприето ръководно начало. Всъщност вниманието на поета към звуковата хармония — и в стиха и в края на стиха — не е отслабвало никога. Не случайно и в новите му стихотворения личат усилията да се придаде чрез обработка на контекста ново свежо звучение на някои известни и дори банални рими („Изкуство“: нетърпение — стихотворение; „Великото цъфтене“: философия — София; „Събуждане“: съдържание — обожание; „Музика“: плаче — глупаче; „Подарък“: излъгала — ъгъла) и да се открият други — неизвестни или още неизползувани („Разговор с кестена“: хлорофила — разкрила, белтък-стрък, белтъка — тъкан, микроскопа — затропал; „Миг“: телевизор — влиза; „Сняг“: Айнщайна — тайна). Поетът обаче прави това, без да се увлича от виртуозност и без да натрапва хрумванията си, като се ръководи от своя усет за единство и хармония. Ето защо дори една толкова необикновена рима, каквато е „правилно — изоставил, но“ от приведеното стихотворение „Великото цъфтене“, не ни дразни със своята причудливост: дори тя звучи естествено, защото подсиля устрема на мисълта и чувството, неудържими тук в рамките на традиционния симетричен стих.

Общо преценено, книгата „Лирика“ е дело на зрял творец. Тя показва, че колебанията са изживени, че противоречията са намерили трезво реалистично разрешение, че пътят към зряло творческо развитие е открит. За това говори и строгостта, с която поетът е погледнал на своите предишни творби, и сегашното му умение да вижда със свои очи, да изобразява със свои средства. Все пак не може да се подмине с мълчание фактът, че някои от новите му стихотворения, главно тези на любовни теми, въпреки несъмнените си качества, са еднообразни по разработка, което накърнява техния индивидуален облик, или носят в себе си следи от чужди оттласи. Така в „Изповед“ (първото четиристишие) и „Магнетофон“ (края) се долавят интонации, които ни връщат към стиховете на Атанас Далчев. Но това са наистина само интонации, които

не носят нищо от философския скептицизъм, така характерен за „Ангелът на Шартър“, и не опорочават художествените качества на тези творби.

Като цяло книгата „Лирика“ звучи бодро и оптимистично. Тя е родена от социалистическо съзнание, утвърждава завоеванията на социалистическия хуманизъм, вдъхва увереност в социалистическото бъдеще. И това важи не само за поместените в нея стихотворения на граждански и политически мотиви, а и за някои от онези, които на пръв поглед не излизат от кръга на личните вълнения. Но вярно е също така, че в понятиия си стремеж да разшири тематичния обсег на своята поезия, с новите си работи Божи-дар Божилов е отслабил своето внимание към проблемите на съвременността. По начало такава явление крие опасности, защото при дадени условия то може да събуди задрямали стихии и да откряне вратата към непълноценната поезия. В

случая обаче тези условия не са налице и аз не виждам никакви реални основания за тревога. Не може да се допусне, че поетът, който е написал „Мечти“, „Гробище край морето“, „Димитров“, „Богатият“, „Свобода“ и „Великото цъфтене“, ще загуби усет към големите теми на съвременността и ще потърси творческо удовлетворение в лиричната нега и лекия акварелен тон, които се долавяха в някои от ранните му работи. С такива настроения и такива средства, макар понякога неизбежни, не може да се воюва за бъдещето. За него воюва само този поет, който има око за голямото и който говори с ясен мъжествен глас. А Божидар Божилов е доказал, че има и око и глас, а освен това и нещо друго: и съзнание за своето дело. Затова можем да вярваме, че той — без нито за миг да отстъпва от изискванията си за тематично многообразие — ще продължи да следва пътя, очертан от най-добрите и най-пълноценните му постижения.

БОРИС ДЕЛЧЕВ

ИЗКУСТВОТО НА КРИТИКА¹

За мен човекът, личността, авторът са едно нещо. Затова, прочитайки последната му книга, не можех да не се върна към някои първи впечатления от неговите работи.

Беше отдавна. Баща ми беше редовен читател на „Философски преглед“, на това внушително списание с жълти корици, което внасяше респект у най-малките и от чийто едър шрифт нищо не разбирахме. Веднъж заварих в къщи баща си и брат си. Те четяха нещо на глас от списанието с жълтите корици.

Какво беше то — не зная. Само помня, че се говореше за някакъв тип младежи, които знаят като петте си пръста любовниците на Шарл Боайе и поклонниците на Грета Гарбо. За миг се умълчаха. В тоя момент брат ми се обърна към мен и, като ме посочи, каза, че и аз ги знам не по-зле от тях. Понеже тогава бях киноман и страстен събирач на снимки, не можех да разбера понятията, вложени в думите му. Едва по-късно разбрах.

След години прочетох от кора до кора „Философски преглед“. Оттам отнесох завинаги две имена: на Иван Хаджийски и на Ефрем Каранфилов. Чак тогава разбрах кой е писал шумната статия срещу тарикатите — статията, над чиято со-

циологична проникновеност някога баща ми и брат ми тръпнеха. А може би са се вълнували тогава много мислящи хора в България, като се започне от стария адвокат от Шумен и се завърши със скромния учител от затънтените села, който е държал на лавицата списанието на професор Михалчев. Срещу тия социологични есета са били само циниците и мракобесите, отровената младеж от фашистките организации, които от тъмните кюшета на своята преса са се възмущавали, как техните професори могат да бъдат наричани мижитурки.

Двадесет и три годишният Ефрем Каранфилов е разложил с някакъв интелектуален спектър болната душа на тарикатуващата младеж. Няма друга работа тоя автор, освен да се занимава с философия, да се бърка в душата на модерната младеж, да разкрива нейните ефимерни идеали, граничещи до циничен практицизъм! Да попречва нейното нахално разбиване на вратите на живота, да зове за нещо героично.

Какви неприятни хора! Нищо не разбират от лек живот, жени, автомобили, удавят всичко в някакъв интелектуализъм, блуждаят в някакъв идеализъм, старомодни и извезяни типове — „балами“.

¹ Ефрем Каранфилов, „Поезия в прозата“ — критически очерци. Изд. „Български писател“, 1957, ред. П. Пондев.